

Henryk MAJECKI

OBÓZ SANACYJNY NA BIAŁOSTOCCZYŹNIE W LATACH 1926-1939

1. Wstęp

Podjęty przeze mnie problem nie ma odbicia w istniejących dotąd opracowaniach dotyczących historii Białostoczczyzny okresu międzywojennego. Wyjątek stanowi mój artykuł poświęcony sanacyjnemu odłamowi ruchu robotniczego¹. Stosunkowo słabo zaawansowane są też badania nad dziejami sanacji w skali kraju. Wprawdzie bibliografia tej problematyki zawiera co najmniej kilkaset pozycji, ale większość z nich nosi charakter przyczynkarski. Część z nich dotyczy założeń ideowoprogramowych sanacji i ich realizacji², część zaś różnych problemów, związanych głównie z polityką kierowanych przez sanację rządów. Brak jest natomiast całościowej monografii dziejów sanacji, a także dziejów jej poszczególnych części składowych. Mam tu na myśli nie tylko formacje polityczne, ale także różnego rodzaju organizacje społeczne, niekiedy o charakterze masowym³, stanowiące zaplecze polityczne obozu sanacyjnego rozumianego jako ruch polityczny. Jest mi znane tylko jedno opracowanie o charakterze monograficznym dotyczące regionalnych dziejów sanacji⁴. Sam termin „sanacja” nie doczekał się wyczerpującej definicji. Bez wątpienia łatwiej jest zdefiniować pojęcia: obóz narodowy, chadecja, czy nawet ruch ludowy. Trzonem tych ruchów były bowiem określone partie polityczne, posiadające program oraz strukturę organizacyjną. Natomiast sanacja aż do wyborów do Sejmu i Senatu w 1928 r. nie stworzyła trwałej formacji politycznej o zasięgu ogólnokrajowym. Wprawdzie po przewrocie majowym w 1926 r. działały należące do tego obozu Partia Pracy oraz Związek Naprawy Rzeczypospolitej, ale skupiały wąskie kręgi inteligenckie, nie miały oparcia w masach i nie odgrywały istotnej roli w tym obozie.

Od końca 1927 r. do końca października 1935 r. działał Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (BBWR), początkowo jako komitety wyborcze, a następnie klub poselski w Sejmie. Jednakże struktura organizacyjna BBWR różniła go od innych partii. Twórcy BBWR nie określali go jako partia. Trzonem był klub poselski. W jego skład obok „bezpartyjnych” posłów, stanowiących zdecydowaną większość, wchodziły grupy posłów z takich partii, jak Stronnictwo Prawicy Narodowej,

Stronnictwo Chrześcijańsko-Narodowe, Stronnictwo Chrześcijańsko-Rolnicze, Partia Pracy, Związek Naprawy Rzeczypospolitej i inne, jakby afiliowane przy BBWR. W skład obozu sanacji wchodziły jednak i inne partie, zachowujące pełną odrębność organizacyjną i odrębne kluby poselskie, jak PPS dawna Frakcja Rewolucyjna, czy wreszcie powstałe później w wyniku rozłamu w SL: Chłopskie Stronnictwo Rolnicze M. Michałkiewicza, PSL „Wyzwolenie” i Stronnictwo Chłopskie. Sam BBWR przez dłuższy czas nie posiadał struktury terytorialnej. Struktura ta ukształtowała się później, ale terenowe organizacje BBWR nie miały żadnego wpływu na politykę Klubu Poselskiego BBWR, spełniały one raczej rolę transmisji.

W okresie od października 1935 r. aż do lutego 1937 r. obóz sanacyjny nie posiadał ogólnokrajowej formacji politycznej. Poszczególne jego części składowe uzyskały samodzielność, a funkcje koordynacyjne ruchu w skali kraju pełniły różne nieformalne grupy o charakterze koteryjnym, zaś w poszczególnych województwach i powiatach – kluby społeczne. W lutym 1937 r. powstał Obóz Zjednoczenia Narodowego (OZN), ale wiele ugrupowań politycznych oraz organizacji społecznych popierających rząd nie weszło w jego skład. OZN stanowił kolejną próbę konsolidacji politycznej sanacji. Proces ten przerwał wybuch II wojny światowej. W okresie jej trwania obóz sanacyjny uległ następnej dekompozycji.

Kolejny problem dotyczy założeń ideowo-programowych obozu sanacji. Różnego rodzaju deklaracje programowe tego ruchu podkreślały jego ogólnonarodowy i ponadklasowy charakter. Jednak w odróżnieniu od endecji czy chadecji działały w ramach sanacji ugrupowania podkreślające swój klasowy charakter. Do nich należała PPS dawna Frakcja Rewolucyjna, Legion Młodych, rozłamowe stronnictwa chłopskie i inne. Splot tych problemów stwarza dodatkowe trudności przy zdefiniowaniu sanacji jako ruchu politycznego.

W niniejszym opracowaniu pomijam problemy ogólnokrajowe, odsyłając czytelników do odpowiednich opracowań. Pomijam również zagadnienia kształtowania się założeń programowych sanacji ze względu na ogólnokrajowy zakres tego procesu. Pomijam także działalność związanych z sanacją rozłamowych organizacji w ruchu robotniczym, ludowym oraz chrześcijańsko-demokratycznym, gdyż została ona szczegółowo przedstawiona w innych opracowaniach⁵. Nie stawiam sobie za cel drobiazgowego odtworzenia struktury organizacyjnej poszczególnych członów obozu sanacyjnego w województwie, gdyż nie jest to nawet możliwe ze względu na stan zachowanych źródeł. Niniejsze opracowanie przedstawia polityczne formacje obozu sanacyjnego, natomiast działalność organizacji społecznych mieszczących się w tym obozie rozpatruję w aspekcie zaplecza społecznego sanacji jako ruchu politycznego.

Baza źródłowa do podjętego przeze mnie tematu jest niekompletna. Nie zachowały się w ogóle źródła archiwalne stworzone przez instancje ugrupowań sanacyjnych w województwie. Podstawowe źródło stanowią sprawozdania sytuacyjne wojewody białostockiego, przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku. Przetrzywały niemal w komplecie, dokumentując cały interesujący nas okres. Cennym źródłem jest również lokalna prasa. W omawianym okresie w poszczegól-

nych miejscowościach województwa, a szczególnie w Białymstoku, Grodnie, Łomży i Suwałkach, wychodziło kilkadziesiąt pism o orientacji prorządkowej. Jednakże większość z nich była poświęcona lokalnej problematyce społeczno-gospodarczej województwa lub poszczególnych powiatów. Część gazet o orientacji prorządowej stanowiły mutacje pism warszawskich. Wiele gazet – to efemerydy, kończące żywot po kilku lub kilkadziesiąciu numerach. Najwięcej materiałów do omawianej problematyki dostarczyły: wychodzący przez cały omawiany okres aż do 30 sierpnia 1939 r. „Dziennik Białostocki” (formalnie apolityczny, jednakże od 1928 r. o wyraźnej orientacji prorządowej), białostocki tygodnik „Głos Obywatela” (od 17.X.1929 – 5.X.1930), przemianowany na „Głos Ziemi Białostockiej” (od 5.X.1930 r. – 13.XI.1931 r.) oraz wychodzący w Łomży od 19.I.1930 r. „Przegląd Łomżyński”. Korzystałem także z pism o charakterze apolitycznym lub związanych z innymi ruchami politycznymi.

2. Ugrupowania sanacyjne w latach 1926-1927

Do przewrotu majowego w 1926 r. piłsudczycy nie posiadali w zasadzie odrębnych formacji politycznych, a działali w różnych partiach centrowych i lewicowych, jak PSL „Piast”, PSL „Wyzwolenie”, Stronnictwo Chłopskie, PPS. Po przewrocie majowym powstały odrębne partie polityczne o orientacji piłsudczykowskiej. Do nich należały m.in. Partia Pracy oraz Związek Naprawy Rzeczypospolitej (ZNR). ZNR powstał w połowie 1926 r., jednakże pierwsze ślady jego działalności na terenie województwa pochodzą dopiero z maja 1927 r.⁶. Zarówno prasa, jak i sprawozdania sytuacyjne wojewody dostarczają niewiele faktów o jego działalności. Wynika z nich jednak, że ośrodkiem organizacyjnego kształtowania się ZNR w województwie był Białystok. Do głównych organizatorów ZNR w tym mieście należeli nauczyciele Władysław Kolendo i Michał Motoszko oraz lokalny działacz Centralnego Związku Młodzieży Wiejskiej Stefan Kalina.

Z inicjatywy ośrodka białostockiego powstały pierwsze koła ZNR w innych miastach. W Grodnie od 22.XII.1927 r. zaczął wychodzić lokalny organ ZNR „Ziemia Grodzieńska”. Jego redaktorem był Wacław Mejer⁷. Gazeta zakończyła jednak swój żywot po kilku numerach.

15.I.1928 r. w Bielsku Podlaskim powstało koło ZNR, liczące 39 osób⁸. Brak jest natomiast danych o organizacjach ZNR w innych miastach województwa. ZNR skupiał nieliczne grono osób, około 100 w całym województwie, głównie nauczycieli i urzędników państwowych. Najważniejszą akcją ZNR był udział w wyborach do Rady Miejskiej w Białymstoku i Grodnie w 1927 r. Z chwilą powstania BBWR działalność ZNR zamarła.

Nieco szerszą działalność rozwinęła Partia Pracy. Jej głównym ośrodkiem organizacyjnym w województwie było Grodno. W skali kraju Partia Pracy ukształtowała się po przewrocie majowym w 1926 r. na bazie powstałego wcześniej Klubu Posel-

skiego Pracy, utworzonego głównie z dysydentów z szeregów PSL „Wyzwolenie”. Pierwsze organizacje Partii Pracy powstały na Białostocczyźnie w końcu 1926 r. W styczniu 1927 r. w Grodnie działał Sekretariat Wojewódzki Partii Pracy, kierowany przez pośła Kazimierza Łaskiewicza⁹. K. Łaskiewicz, dyrektor gimnazjum w Grodnie, wszedł do Sejmu z ramienia PSL „Piast”. Jednakże niebawem po secesji w tym stronnictwie przeszedł do Związku Chłopskiego, a wraz z nim do Stronnictwa Chłopskiego. W 1926 r. dokonał kolejnej wolty, przechodząc do Partii Pracy. On też został głównym organizatorem Partii Pracy na Białostocczyźnie.

W ciągu I kwartału 1927 r. działalność Partii Pracy koncentrowała się we wschodniej części województwa. Koła Partii Pracy powstały: w Grodnie, Wołkowysku, Bielsku Podlaskim, Ciechanowcu, Milejczycach, Nurcu, Mielniku i Radziwiłłowce. W Bielsku Podlaskim powstał Komitet Organizacyjny Partii Pracy¹⁰. Nieznana jest ogólna liczba członków Partii Pracy na Białostocczyźnie w omawianym okresie. Zapewnie było ich nie mniej niż 250, skoro koło w Grodnie miało liczyć około 100 członków, zaś w Ciechanowcu – 42. Koła Partii Pracy skupiały głównie inteligencję, jednakże K. Łukaszewicz, wykorzystując swoje dawne kontakty, starał się rozszerzyć bazę społeczną stronnictwa. Temu celowi miał służyć powołany przez niego Związek Drobnych Rolników, którego Sekretariat Wojewódzki powstał w Grodnie. Organem prasowym Związku, a zarazem Partii Pracy stał się dwutygodnik „Nasza Ziemia”, redagowany przez K. Łaskiewicza. W ciągu I kwartału 1927 r. powstało 11 kół Związku Drobnych Rolników: 3 – w powiecie grodzieńskim, 3 – w powiecie podlaskobielskim i 4 – w powiecie wołkowyskim i jedno w powiecie białostockim.

W maju 1927 r. powstały koła Partii Pracy w Łomży i Ostrołęce. Szczególną aktywność przejawiało koło w Łomży, kierowane przez Henryka Mejera, dyrektora Szkoły Mierniczej i Przemysłowo-Leśnej¹¹. 26 czerwca 1927 r. odbył się w Grodnie zjazd wojewódzki Partii Pracy. Uczestniczyły w nim 32 osoby, a wśród nich delegaci kół z Białegostoku, Łomży, Ostrołęki, Hajnówki, Suwałk i być może innych miejscowości. Zjazd wybrał 8-osobowy Zarząd Wojewódzki Partii Pracy. Prezesem został K. Łaskiewicz, zaś wiceprezesem Feliks Filipowicz, prezes Rady Miejskiej w Białymstoku¹².

W II połowie 1927 r. nastąpiła aktywizacja Partii Pracy w związku z wyborami do rad miejskich i gminnych. W wyborach do Rady Miejskiej w Białymstoku w grudniu 1927 r. Partia Pracy wchodziła w skład prorządowego bloku, obejmującego również Związek Naprawy Rzeczypospolitej oraz Związek Zawodowy Robotników i Robotnic Przemysłu Włóknistego „Praca”. Blok zdobył jednak tylko 4 mandaty radnych¹³. W Grodnie w wyborach do Rady Miejskiej Partia Pracy wchodziła w skład prorządowego Obywatelskiego Komitetu Odrodzenia Gospodarczego miasta Grodna. Jednakże w obliczu zagrożenia ze strony lewicy nastąpiło połączenie tego bloku z konkurencyjnym, stworzonym przez endecję i chadecję. Nie doszło więc do bezpośredniej walki między ugrupowaniami sanacyjnymi a blokiem endecji z chadecją. W wyborach do Rady Miejskiej zjednoczony blok zdobył 9 mandatów,

podczas gdy PPS – 5 i komuniści – 6 mandatów, niebawem unieważnionych.¹⁴

W Łomży w wyborach do Rady Miejskiej Partia Pracy tworzyła wspólny blok wyborczy z PPS. Blok ten zdobył 6 mandatów, z których 2 przypadły Partii Pracy. Kierowany przez endecję konkurencyjny blok zdobył natomiast 9 mandatów¹⁵. Ponadto Partia Pracy zdobyła mandaty radnych: 9 gminnych w powiatach: Grodno i Białystok i 3 mandaty w radach małych miasteczek. W wyniku wyborów 1 członek Partii Pracy objął stanowisko wójta (gmina Hoża pow. Grodno) oraz dwóch zasiadło w wydziałach powiatowych w Białymstoku i Grodnie¹⁶. Ogólnie więc wyniki wyborów nie przyniosły sukcesu Partii Pracy. Nie wpłynęły również na dalszy rozwój stronnictwa na terenie województwa.

W ciągu II półrocza 1927 r. nastąpił całkowity zanik działalności Partii Pracy na terenie powiatu bielskopodlaskiego. Zamarła również działalność Związku Drobnych Rolników. Aktywność przejawiała jedynie tylko koła Partii Pracy w Grodnie i Łomży. W Łomży w listopadzie 1927 r. ukazała się odezwa informująca o programie stronnictwa. Odezwa ta w nakładzie 1 tys. egzemplarzy była kolportowana w kilku miejscowościach powiatu. W grudniu 1927 r. powstał w Suwałkach Komitet Organizacyjny Partii Pracy. W jego skład weszli m.in. byli prezesi i wiceprezesi zarządów powiatowych: PSL „Piast” – Konstanty Krzywicki i Stanisław Dłutko, PSL „Wyzwolenie” – Henryk Konopnicki i Jan Mieczkowski. Komitet odbył 2 posiedzenia, po czym uległ samolikwidacji, gdyż brak jest jakichkolwiek informacji o dalszej jego działalności¹⁷.

Powstanie Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem położyło kres dalszemu rozwojowi Partii Pracy w województwie. W Białymstoku, Łomży i Suwałkach miejscowi działacze Partii Pracy wzięli udział w organizacji komitetów wyborczych BBWR. W grudniu 1927 r. redakcja pisma „Nasza Ziemia” została przeniesiona z Grodna do Warszawy. Opuścił Grodno również główny organizator Partii Pracy w województwie – K. Łaskiewicz. Grodzieńska organizacja Partii Pracy kontynuowała przez jakiś czas swoją działalność. 17 stycznia 1928 r. w Grodnie powstało koło młodzieży Partii Pracy. Jednakże w lipcu 1928 r. ostatecznie został zlikwidowany Sekretariat Okręgowy Partii Pracy w Grodnie¹⁸. Położyło to kres działalności Partii Pracy na Białostocczyźnie.

Zarówno Związek Naprawy Rzeczypospolitej, jak i Partia Pracy były na Białostocczyźnie tworamia efemerycznymi. Nie odegrały większej roli w życiu politycznym województwa, choć przygotowały, wprawdzie w skromnych rozmiarach, warunki do utworzenia BBWR. Do wyborów do Sejmu w 1928 r. zwolennicy rządu znajdowali się w szeregach stronnictw ludowych, PPS oraz Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji, a także w większości związków zawodowych, organizacji młodzieżowych, kobiecych, gospodarczych i kulturalno-oświatowych. Działali w rozproszeniu, nie łączyły ich żadne związki formalne. Do momentu powstania BBWR piłsudczycy zarówno w skali kraju, jak i województwa białostockiego występowali tylko jako określona orientacja polityczna, nie tworzyli natomiast żadnej formacji politycznej.

3. Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem w latach 1928-1930

Przełom 1927/1928 r. przyniósł kolejne przegrupowanie sił politycznych w kraju i w województwie białostockim. Ponieważ we wszystkich głównych partiach politycznych w kraju przewagę zdobyli zwolennicy opozycji wobec rządu, pilsudzczyści doprowadzili do rozłamów w ich łonie oraz zdecydowali się na utworzenie odrębnego przedstawicielstwa w Sejmie pod nazwą Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem.

W województwie białostockim idea stworzenia prorządowego bloku wyborczego znalazła swoich zwolenników wśród wielu działaczy PSL „Wyzwolenie”, PSL „Piaś”, Stronnictwa Chłopskiego i Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji. Oczywiście rzecznikami takiego bloku były przede wszystkim miejscowe organizacje Partii Pracy oraz Związek Naprawy Rzeczypospolitej. Ze względu na słabość organizacyjną i niewielkie wpływy w społeczeństwie nie mogły jednak stanowić podstawy bloku.

Kształtowanie się prorządowych bloków wyborczych następowało oddolnie, w poszczególnych okręgach wyborczych.

W okręgu wyborczym nr 5 podstawę Okręgowego Komitetu Wyborczego BBWR stanowili dysydenci z szeregów Stronnictwa Chłopskiego. Oni też, a mianowicie dotychczasowy prezes Zarządu Wojewódzkiego, Karol Polakiewicz oraz kierownik Sekretariatu Wojewódzkiego SCh, Piotr Kosiba, zajmowali pierwsze miejsca na liście kandydatów na posłów i uzyskali mandaty poselskie. Pełnomocnikami listy byli działacze Związku Naprawy Rzeczypospolitej¹⁹.

Komitet wyborczy skupił działaczy Związku Naprawy Rzeczypospolitej, Partii Pracy oraz dysydentów z szeregów SCh, PSL „Piaś” i chadecji. Na listę BBWR padło w okręgu blisko 30% oddanych głosów ważnych, co zapewniło 2 mandaty poselskie spośród 6 przypadających na okręg.

Również w okręgu nr 6 (powiaty: grodzieński, suwalski i augustowski) dysydenci z szeregów PSL „Wyzwolenie” (m.in. prezes Zarządu Powiatowego w Suwałkach, Henryk Konopnicki i Augustowie – prezes zarządu Powiatowego, Michał Łazarski), PSL „Piaś” (m.in. prezes Zarządu Powiatowego w Suwałkach, Konstanty Krzywicki) i Stronnictwa Chłopskiego (m.in. prezes Zarządu Okręgowego w Grodnie – Franciszek Sieradzki) stanowili podstawę BBWR. Działacze Związku Naprawy Rzeczypospolitej i Partii Pracy (K. Łaskiewicz) oraz dysydenci z szeregów PSChD (Aleksander Majewski) odgrywali w tym bloku drugorzędną rolę. W wyborach BBWR zdobył 40% głosów i wobec rozproszenia głosów, które padły na inne stronnictwa, uzyskał 3 mandaty spośród 4 przypadających na okręg.

Natomiast zupełnie inaczej przedstawiała się sytuacja polityczna w zachodniej części województwa, obejmującej okręgi wyborcze: nr 4 (powiaty: ostrowskomazowiecki, wysokomazowiecki i podlaskobielski) i nr 7 (powiaty: łomżyński, ostrołęcki, kolneński i szczuczyński). Mimo że zwolennicy BBWR znajdowali się w szeregach: PSL „Wyzwolenie”, Stronnictwa Chłopskiego, PSL „Piaś” oraz PPS, nie doszło tam do rozłamów. Ścisła współpraca PSL „Wyzwolenie” oraz PPS, które stworzyły

blok wyborczy, jedyny w kraju, zapewniła im sukces. Blok zdobył 4 mandaty spośród 8 przypadających na okręg. Blok endecji z chadecją posiósł zdecydowaną klęskę, tracąc 6 z posiadanych dotąd 8 mandatów w obu okręgach wyborczych. Trudno też mówić o sukcesie BBWR. W okręgu wyborczym nr 4 na listę BBWR padło niespełna 16,2% głosów ważnych, zaś w okręgu nr 7 – niespełna 18,4%. BBWR zdobył w obu okręgach po jednym z mandatów poselskich. Jeden z nich niebawem został utracony wskutek akcesu posła Piotra Targońskiego do Stronnictwa Chłopskiego.

W wyborach do Senatu w okręgu obejmującym obszar całego województwa BBWR zdobył 2 mandaty spośród 4 przypadających na okręg. Objęli je prawnik Walery Roman oraz przemysłowiec Hipolit Gliwic²⁰.

W toku kampanii wyborczej BBWR ukształtował się jako samodzielna formacja polityczna. Centralnym jego ośrodkiem stał się klub poselski, a rolę transmisji spełniały komitety wyborcze poszczególnych okręgów. Wprawdzie po wyborach winny być rozwiązane, ale pozostały nadal jako nieoficjalne ośrodki organizacyjne tworzącego się ruchu politycznego.

W okresie od zakończenia wyborów do Sejmu i Senatu w 1928 r. aż do nowych wyborów w 1930 r. stopniowo ukształtowała się struktura organizacyjna BBWR na Białostocczyźnie. Pierwszym ogniwem tej struktury była Wojewódzka Grupa Parlamentarna BBWR, skupiająca posłów i senatorów wybranych na terenie województwa. Dokładna data powstania tej grupy nie jest znana. Być może nastąpiło to na jej pierwszym odnotowanym przez prasę posiedzeniu. Miało to miejsce 6 maja 1928 r. Prezesem grupy został senator Walery Roman²¹.

Pierwszy wojewódzki zjazd działaczy BBWR odbył się 10 sierpnia 1928 r. w Białymstoku. Uczestniczył w nim prezes Klubu Poselskiego BBWR, Walery Sławek. Na zjeździe tym nie powołano żadnego organu koordynującego działalność BBWR na terenie województwa²². Miało to miejsce dopiero w roku następnym. Natomiast już wiosną 1928 r. utworzono w Białymstoku Sekretariat Wojewódzki BBWR, a do końca roku we wszystkich powiatach województwa powstały sekretariaty powiatowe. Sekretariaty te spełniały rolę łącznika między posłami wybranymi z listy BBWR a wyborcami. BBWR występował więc ciągle w roli klubu parlamentarnego, a nie formacji politycznej, posiadającej swoją strukturę organizacyjną.

Dopiero powstanie rad powiatowych BBWR było pierwszym etapem kształtowania się struktury organizacyjnej tworzącej się formacji politycznej. Powołanie tych rad nastąpiło niejako odgórnie, z inicjatywy starostów powiatowych. Wyłaniał je zjazd przedstawicieli prorządowych organizacji społecznych i spółdzielczych, działających na terenie danego powiatu (kółka rolnicze, banki spółdzielcze, organizacje kombatanckie itp.). Zjazd odbywał się pod patronatem starosty powiatowego, a przewodniczył mu zazwyczaj jeden z posłów wybranych z listy BBWR w danym okręgu wyborczym. Powiatowa Rada BBWR wyłaniała ze swojego składu prezydium, a sekretariaty powiatowe BBWR przejmowały dodatkowo funkcje ich biur. Stanowisko przewodniczącego Powiatowej Rady BBWR obejmował bądź poseł z danego terenu, bądź też dotychczasowy przewodniczący komitetu wyborczego

w wyborach do Sejmu i Senatu w 1928 r. W podobny sposób powstała Wojewódzka Rada BBWR. Jej prezesem został senator Walery Roman, zaś sekretarzem Józef Borecki, dotychczasowy kierownik Sekretariatu Wojewódzkiego BBWR. Nie jest znana dokładna data powstania Rady. Nastąpiło to jednak dopiero w kwietniu lub maju 1929 r.

Następnym etapem kształtowania się struktury organizacyjnej BBWR było powstanie komitetów miejskich i gminnych. Powstawały w ciągu 1929 i 1930 r. Brak jest pewności, czy we wszystkich gminach udało się je powołać. Powoływanie ich następowało również z inicjatywy starostów powiatowych. Aktywną rolę w ich tworzeniu odgrywali burmistrzowie i wójtowie, sekretarze miejscy i gminni, nauczyciele, a więc funkcjonariusze państwowi lub uzależnieni od administracji państwowej funkcjonariusze organów wykonawczych samorządu terytorialnego. Komitet Miejski BBWR w Białymstoku powstał w styczniu 1929 r., a jego prezesem został Romn Młyński, przewodniczący Rady Miejskiej²³. Pewną aktywność przejawiał Komitet Gminny BBWR w Białowieży. O innych komitetach BBWR wiadomo, że zajmowały się głównie organizacją wieców senatorów wybranych z listy Bloku.

Równolegle tworzonno koła terenowe jako najniższe ogniwa BBWR. Budowane były na zasadzie terytorialnej. Obok członkostwa indywidualnego występowało członkostwo zbiorowe w postaci akcesu danej organizacji społecznej do BBWR. W sumie struktura organizacyjna BBWR była dość złożona. Członkami instancji BBWR mogli być ludzie nie należący do kół terytorialnych BBWR, ani do organizacji społecznych związanych z tą formacją.

Elementem odróżniającym BBWR od innych formacji politycznych było ściśle powiązanie z administracją państwową. Dotąd administracja państwowa nie wywierała wpływu na życie wewnętrzne poszczególnych partii politycznych i organizacji społecznych. Wojewodowie i starostowie nie mogli angażować się w działalność polityczną. Od 1928 r. sytuacja się zmieniła. Wojewodowie i starostowie byli inicjatorami tworzenia terenowych organów BBWR, uczestniczyli we wszystkich ważniejszych konferencjach i zjazdach BBWR, decydowali o składzie osobowym wojewódzkich i powiatowych rad BBWR, opiniowali działalność posłów i senatorów BBWR z danego terenu i na odwrót, opinia o wojewodzie lub staroście kształtowała się nie tylko na podstawie wyników jego pracy zawodowej, lecz również wyników działalności miejscowej organizacji BBWR.

Ważną rolę odgrywała również działalność polityczno-propagandową. Podstawową jej formą były wiece posłów i senatorów BBWR. Na wiecach tych informowano o poczynaniach rządu oraz pracy Sejmu i Senatu, podkreślając pozytywną rolę obozu rządowego i krytykując „destrukcyjną” rolę opozycji parlamentarnej. Istotną rolę spełniała również prasa. Na terenie województwa były kolportowane gazety warszawskie sympatyzujące z rządem. Wychodziły także gazety miejscowe. W latach 1928-1930 linię prorządową reprezentowały: wychodzące w Białymstoku „Dziennik Białostocki”, „Głos Ziemi Białostockiej” i „Głos Obywatela”; wychodzące w Grodnie „Gazeta Polska Ziemi Grodzieńskiej” oraz „Przegląd Kresowy”;

„Przegląd Łomżyński” oraz „Kurier Ziemi Suwalskiej”. Za oficjalne organy BBWR uchodziły białostocki „Głos Obywatela” oraz „Przegląd Łomżyński”, zaś pozostałe były pismami formalnie apolitycznymi, jednakże o sympatiach prorządowych.

W 1929 r. w województwie białostockim miały miejsce wybory do rad miejskich w dużej liczbie miast. Chociaż ostatnie wybory odbyły się w końcu 1927 r., to jednak w wielu radach miejskich nastąpiło rozbitcie polityczne, utrudniające lub w ogóle uniemożliwiające utworzenie większości zdolnej powołać magistraty. Taka sytuacja wystąpiła w Grodnie, Sokółce, Dąbrowie, Ostrowi Mazowieckiej i Ostrołęce. W wyborach tych BBWR nie zdołał zapewnić sobie przewagi. Efektem wyborów było dalsze rozbitcie polityczne rad na ugrupowania prorządowe, socjalistyczne oraz „chrześcijańskie” (blok endecji z chadecją) i żydowskie, z których żadne nie zdołało uzyskać przewagi. Tworzone koalicje były oparte na kruchych podstawach, a rolę „języczka” u wagi spełniali radni żydowscy bloku ortodoksyjno-syjonistycznego. W wyborach w 1927 r. udzielali poparcia kandydatom lewicy na stanowiska burmistrzów. Tak było w Suwałkach, Ostrowi Mazowieckiej, Augustowie i Ostrołęce. Obecnie z przyczyn koniunkturalnych udzielali poparcia kandydatom obozu rządowego. W wyniku wyborów w 1929 r. w wielu radach miejskich, np. w Grodnie, w Ostrołęce, Ostrowi Mazowieckiej, pojawiły się samodzielne kluby radnych BBWR²⁴.

O wpływach BBWR w środowisku robotniczym świadczą również w pewnym stopniu wybory do Rady Kasy Chorych w Łomży w 1930 r. W wyborach tych BBWR zdobył 17 mandatów, polskie i żydowskie ugrupowania socjalistyczne – 20, blok ortodoksów i syjonistów – 8, zaś endecja zbojkotowała wybory²⁵.

W 1930 r. działalność polityczno-propagandowa BBWR skupiona była wokół wyborów do Sejmu i Senatu wyznaczonych na 16 i 23 listopada. Wyniki wyborów miały wielkie znaczenie dla planów politycznych Bloku. Zdobyte absolutnej większości mandatów w Sejmie dawało możliwość utworzenia stabilnego rządu, a następnie uchwalenia nowej konstytucji. Akcja przedwyborcza spowodowała aktywizację posłów BBWR, którzy zamierzali i tym razem uzyskać mandaty w Sejmie. Obok nich pojawili się nowi kandydaci. W poszczególnych gminach i powiatach zawiązały się komitety wyborcze BBWR. Przedstawiciele tych komitetów wchodziłi w skład okręgowych komitetów wyborczych BBWR, które ustalały listy kandydatów na posłów i senatorów z ramienia Bloku.

Głównym przeciwnikiem obozu sanacyjnego w wyborach do Sejmu i Senatu w zachodniej części województwa była endecja. Po klęsce wyborczej w 1928 r. skonsolidowała swe szeregi, rozbudowała terenowe ogniwa, wykorzystując niezadowolony części ludności wiejskiej z polityki rolnej rządu. Korzystała też z pełnego poparcia kleru, który w diecezji łomżyńskiej opowiadał się zdecydowanie po jej stronie. Znacznie mniejsze wpływy posiadały stronnictwa „Centrolewu”. Administracja państwowa ograniczała działalność opozycji. Nie zezwolono na organizowanie wieców, rozbijano je, aresztowano działaczy opozycji, głównie „Centrolewu” (m.in. R. Janowskiego, F. Bazydłę)²⁶, konfiskowano wydawnictwa propagandowe

stronnictw opozycji. Mimo tych zabiegów, listy BBWR nie zyskały absolutnej większości. W okręgu nr 4 lista BBWR zdobyła 24,6% głosów (w wyborach w 1928 r. – 16,2%), w okręgu nr 7 – 27,2% (w 1928 r. – 18,2%). W sumie nastąpił pewien przyrost głosów, ale wystarczyło ich zaledwie na utrzymanie dwóch posiadanych dotąd mandatów poselskich. W 1930 r. uzyskali je: Józef Borecki, sekretarz Rady Wojewódzkiej BBWR w Białymstoku oraz Stanisław Godlewski, ziemianin z Wierzbowa.

Odmienne natomiast kształtowała się sytuacja polityczna we wschodniej części województwa. W okręgu nr 5 (Białystok) przeciwnikami BBWR byli: stronnictwa „Centrolewu” (głównie PPS, Stronnictwo Chłopskie i PSL „Piast”) oraz chadecja. Rozbicie opozycji na dwie główne listy, zgłoszenie odrębnych list przez organizacje rozłamowe Stronnictwa Chłopskiego i chadecji ułatwiły sukces BBWR. Lista BBWR zdobyła 57,7% (w 1928 r. – 30%) głosów, co pozwoliło uzyskać 4 mandaty poselskie spośród 6 przypadających na okręg. W 1928 r. BBWR zdobył tylko 2 mandaty poselskie. Jeszcze większy sukces uzyskał BBWR w okręgu nr 6 (Grodno). Zdobyl tam 65,3% głosów (w 1928 r. – 41,3%) i 3 mandaty poselskie, tj. tyle, co w 1928 r.²⁷. W wyborach do Senatu lista BBWR zdobyła 60% głosów, kandydaci z tej listy uzyskali 3 mandaty spośród 4 przypadających na okręg²⁸.

Wyniki wyborów przeprowadzonych w warunkach sprzecznych z zasadami demokracji nie dają pełnego obrazu nastrojów politycznych społeczeństwa. Dlatego też należy traktować je tylko jako orientacyjne. Faktyczne wpływy obozu rządowego były znacznie mniejsze. Nie ulega jednak wątpliwości, że w porównaniu z wyborami z 1928 r. BBWR znacznie umocnił swoje wpływy na terenie całego województwa, a szczególnie jego części wschodniej. Nastąpiło to kosztem stronnictw „Centrolewu” oraz chadecji.

Ukształtował się nowy układ sił politycznych w województwie. Od 1930 r. życie polityczne części zachodniej Białostoczczyzny wypełniała walka dwóch głównych sił: endecji i sanacji. Inne ugrupowania odgrywały już rolę marginalną. Bardziej złożona była sytuacja polityczna we wschodniej części województwa. Wpływy BBWR rosły, ale nadal znaczną aktywność przejawiał ruch ludowy i PPS, a w późniejszym czasie również endecja.

O sukcesie BBWR w 1930 r. zdecydowały również jego wpływy w organizacjach społecznych, społeczno-gospodarczych i samorządzie terytorialnym. W wyniku rozłamu w związkach zawodowych o różnej orientacji powstały nowe organizacje zajmujące pozycje prorządowe (Federacja Pracy, Konfederacja Gospodarczych Związków Zawodowych).

Silne oparcie posiadał obóz sanacyjny również w organizacjach młodzieżowych. Najbardziej masową organizacją był Związek Strzelecki, skupiający na terenie województwa kilkanaście tysięcy członków. Na wsi najbardziej wpływową organizacją był Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej „Siew”. W 1928 r. związek ten pod wpływem swego prezesa, członka Związku Naprawy Rzeczypospolitej, Stefana Kaliny, opowiedział się po stronie BBWR. W połowie 1930 r. Związek liczył na terenie

województwa 186 kół²⁹. Jeszcze bardziej związany był z sanacją Związek Młodzieży Ludowej, kierowany przez Karola Polakiewicza. Był on jednak znacznie słabszy niż CZM „Siew”.

Główną organizacją kobiecą obozu sanacyjnego był Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet. W 1929 r. koła ZPOK działały na terenie wszystkich powiatów województwa. Organizacja nie miała jednak masowego charakteru. Należały do niej urzędniczki, nieliczne nauczycielki, żony funkcjonariuszy państwowych, oficerów i podoficerów. Funkcje kierownicze w organizacji pełniły głównie żony starostów lub dowódców jednostek wojskowych.

Dużą rolę w obozie sanacji odgrywały organizacje byłych wojskowych. Do nich należały działające na Białostocczyźnie: Związek Rezerwistów i Byłych Wojskowych, Związek oficerów Rezerwy, Związek Podoficerów Rezerwy, Związek Inwalidów Wojennych RP, Związek Byłych Ochotników WP, Związek Legionistów oraz Związek Osadników. W ciągu 1928 i 1929 r. następował proces ich integracji w szeregach Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny.

Obóz rządowy starał się również opanować kółka i organizacje rolnicze. W 1929 r. wpływy sanacji w tych organizacjach poważnie wzrosły. W wyniku unifikacji kółek i organizacji rolniczych powstały wojewódzkie i powiatowe instancje połączonych organizacji. We wschodniej części województwa dzięki pomocy rozłamowców z ruchu ludowego sanacji udało się opanować zarządy powiatowe połączonych organizacji. W zachodnich powiatach sanacja dzieliła swe wpływy z endecją. W Zarządzie Wojewódzkim Polskiego Towarzystwa Rolniczego i Kółek Rolniczych, który ukonstytuował się 19 kwietnia 1929 r., niemal wszystkie miejsca zajęli zwolennicy sanacji. Wśród członków Zarządu znaleźli się m.in. byli działacze ruchu ludowego, jak Piotr Kosiba ze Stronnictwa Chłopskiego i Michał Jaroszewicz z PSL „Piast”, w latach 1928-1930 posłowie z ramienia BBWR. Jedynie w składzie Rady Wojewódzkiej znaleźli się, zresztą nieliczni, zwolennicy innych orientacji politycznych, jak poseł Dominik Łoś z PSL „Piast”³⁰.

W latach 1928-1930 sanacja posiadała stosunkowo silne zaplecze w postaci organizacji społecznych działających w wielu środowiskach. Nie posiadała jednak przewagi wpływów w związkach zawodowych, zdecydowanie ustępuje partiom socjalistycznym (PPS i „Bund”). W środowisku młodzieżowym przeciwwagę wpływów sanacji stanowiły proendecckie, w większości katolickie, stowarzyszenia młodzieży. Natomiast wśród organizacji skupiających byłych wojskowych wpływy endecji były bezkonkurencyjne.

4. Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem w latach 1930-1935

Wybory do Sejmu w 1930 r. poważnie zwiększyły rolę BBWR w życiu politycznym kraju. Uzyskana w wyborach absolutna większość głosów stworzyła warunki do dokonania zmiany konstytucji. W okresie tym, aż do następnych wyborów do

Sejmu w 1935 r., struktura organizacyjna BBWR na terenie województwa się nie zmieniła. Wszędzie istniały powiatowe rady BBWR, zatrudniające etatowych kierowników biur, ale stan organizacyjny ogień niższego rzędu pozostawał płynny. Powstały nowe komitety miejskie i gminne, ale nie przejawiały one żadnej działalności, pełniąc funkcje reprezentacyjne.

Dużą rolę w działalności propagandowej obozu sanacyjnego na Białostocczyźnie odgrywała prasa. Poza prasą centralną w latach 1931-1935 na terenie województwa ukazywało się kilkanaście tytułów gazet o orientacji prorządowej. Większość z nich stanowiły mutacje gazet warszawskich. Najważniejszymi pismami lokalnymi związanymi z obozem sanacji w owym czasie były: „Dziennik Białostocki” (nakład 2350 egz.), grodzieński „Przegląd Kresowy” (później występował pod nazwą „Nowy Dziennik Kresowy”), wychodzący 2 razy w tygodniu w nakładzie 400 egz. oraz „Przegląd Łomżyński” (nakład 750 egz.). Spośród nich tylko „Przegląd Łomżyński” był pismem o charakterze politycznym, organem BBWR. Pozostałe pisma – to gazety o charakterze ogólnoinformacyjnym, formalnie apolityczne, sympatyzujące z polityką rządu. Opozycja znajdowała się w gorszej sytuacji. Jedynie w Grodnie przez cały czas wychodził dziennik „Nowe Czasy” o orientacji chadeckiej. Ukazywał się on w nakładzie 750 egz. W Łomży endecki tygodnik „Życie i Praca” miał nakład 1450 egz. Natomiast w Białymstoku wszystkie opozycyjne pisma – to mutacje gazet warszawskich, przy czym efemerydy.

Tak jak uprzednio, dużą rolę odgrywały wiece poselskie. Jednakże BBWR zdobył monopol na ich organizację. Wiece posłów opozycyjnych były zrywane, władze administracyjne coraz rzadziej udzielały zezwoleń na ich organizację. Zebrania członków i sympatyków poszczególnych stronnictw odbywały się w zamkniętych pomieszczeniach. W poprzednim okresie podczas wieców poselskich dochodziło często do ostrych polemik między mówcą a miejscowymi działaczami o innych poglądach politycznych. Obecnie, gdy ideologia obozu sanacyjnego stała się ideologią państwa, wystąpienie o charakterze krytycznym uchodziło za czyn „antypaństwowy”, „antypatriotyczny”, tym bardziej że w takich wiecach często uczestniczył, jako protektor imprezy, wojewoda lub starosta. Wiece zaczęły przybierać charakter uroczystości państwowej, mówcy prześcigali się w wyrażaniu lojalności wobec polityki państwa. Wiece te utraciły atrakcyjny charakter, a frekwencję na nich uzyskiwano w sposób sztuczny.

W 1934 r. nastąpiła aktywizacja działalności BBWR. Było to związane z kampanią wyborczą do rad miejskich i gminnych. Nie posiadamy dokumentów na temat wyników wyborów do rad gminnych w 1934 r. z terenu województwa. Znamy natomiast wyniki z wyborów do rad miejskich. I tak kandydaci prorządowi zdobyli 389 mandatów na ogólną liczbę 732 radnych (52,4%), w tym członkowie BBWR 372 mandaty (51%). Przedstawiciele opozycji zdobyli łącznie 96 mandatów (12,4%), reszta mandatów przypadła przedstawicielom ugrupowań żydowskich oraz bezpartyjnym³¹.

Z danych tych wynika, że BBWR zdobył zdecydowaną przewagę w radach miej-

szych na terenie województwa. Ponadto w poszczególnych radach miejskich BBWR zapewniał sobie poparcie części radnych bezpartyjnych i żydowskich. Opozycja była słaba i rozbita na dwa zwalczające się obozy: endecję i blok socjalistyczny (PPS i Bund).

Nie posiadamy szczegółowych danych co do wyników wyborów w 1934 r., poza dotyczącymi Rady Miejskiej w Białymstoku. Wybory te odbyły się 27 maja 1934 r. W wyborach tych tylko 4 listy zdobyły liczbę głosów uprawniającą do uzyskania mandatów radnych. Uzyskały je: Polski Chrześcijański Komitet Wyborczy (lista prorządowa) – 23 mandaty, Chrześcijańsko-Narodowe Zjednoczenie Gospodarcze (blok endecji i chadecji) – 6 mandatów, Blok Socjalistyczny (PPS i Bund) – 7 mandatów oraz Ogólnożydowski Narodowy Blok Wyborczy (ortodoksi i syjoniści) – 12 mandatów³². W porównaniu z wyborami w 1927 r. blok prorządowy zwiększył swą reprezentację o 19 mandatów, blok żydowski – o 3 mandaty. Straty poniosła endecja (2 mandaty) oraz PPS i Bund (2 mandaty). Sukces BBWR w tym przypadku jest niewątpliwy, chociaż Blok nie zdobył absolutnej większości miejsc radnych.

Wybory do Sejmu w 1935 r. były kolejną akcją aktywizującą ogniwa BBWR. Kampania propagandowa prowadzona na rzecz BBWR rozpoczęła się w maju 1935 r. i trwała aż do momentu wyborów do Sejmu w dniu 8 września tegoż roku. Wg sprawozdań wojewody białostockiego BBWR przeprowadził w tym czasie przeszło 330 zebrań i zgromadzeń z udziałem ponad 46 tys. osób. Partie opozycyjne (SN, SL i PPS) zorganizowały w tym czasie blisko 170 zebrań i zgromadzeń, na których frekwencja wynosiła niespełna 17 tys. uczestników³³. BBWR posiadał więc zdecydowaną przewagę w kształtowaniu opinii publicznej województwa.

Na korzyść obozu rządowego działała również nowa ordynacja wyborcza, różna od poprzednio stosowanych³⁴. Ordynacja wprowadzała nowy podział na okręgi wyborcze. Był on niekorzystny dla opozycji, nie był zgodny z jej strukturą organizacyjną i naruszał tradycyjne układy istniejące od 1919 r. Tak np. w dotychczasowym okręgu nr 6 (powiaty: augustowski, suwalski i grodzieński) duże wpływy posiadało SL. Wg nowej ordynacji wyborczej powiaty augustowski i suwalski zostały połączone z powiatem sokólskim, gdzie SL od momentu secesji A. Sawickiego nie działało. Powiat białostocki, w którym duże wpływy posiadała uprzednio chadecja, połączony został z powiatem szczuczyńskim w jeden okręg wyborczy. W powiecie szczuczyńskim chadecja w owym czasie już nie działała. Tak więc nowy podział na okręgi wyborcze w ogóle nie dawał szans na zdobycie mandatów poselskich przez stronnictwa centrolewicowe.

Niekorzystny był również podział mandatów przypadających na okręgi wyborcze. W województwie białostockim w wyborach w latach 1922, 1928 i 1930 r. istniały 3 okręgi czteromandatowe i jeden sześciomandatowy. W myśl nowej ordynacji wyborczej miało powstać 5 okręgów dwumandatowych. Nowo wprowadzona zasada uniemożliwiała zdobycie mandatów poselskich z list, na które głosowała mniejsza liczba wyborców. Dotyczyły to również mniejszości narodowych. W województwie

białostockim ugrupowania żydowskie mogły liczyć na 10-12% głosów wyborców, nie miały więc szans na zdobycie mandatów poselskich.

Następna trudność dotyczyła typowania kandydatów na posłów. Kandydatów na posłów zgłaszały okręgowe zgromadzenia elektorów, złożone z przedstawicieli samorządu terytorialnego i gospodarczego, organizacji zawodowych i społecznych na podstawie limitów ustalonych przez wojewodów. W województwie białostockim liczba elektorów w pięciu okręgach wyborczych wynosiła 677, z czego 467 delegowały powiatowe, miejskie i gminne rady narodowe, 104 delegatów przedstawiało organizacje samorządu gospodarczego, 28 – związki zawodowe pracowników umysłowych, 53 – związki zawodowe robotników fizycznych, 12 – samorząd zawodowy, 10 – organizacje kobiece i 3 organizacje techniczne³⁵. Taki skład delegatów nie dawał żadnych szans przeforsowania swoich kandydatów organizacjom mniejszości narodowych oraz PPS, a biorąc pod uwagę stan organizacyjny SL oraz chadecji w tym czasie, również i tym ugrupowaniem. Jedyne w okręgach nr 41 (Ostrów Mazowiecka) i nr 42 (Łomża) pewne możliwości, ale dość ograniczone, posiadać mogli kandydaci endeccy. W takiej sytuacji słuszną była decyzja stronnictw opozycji o bojkocie wyborów. W wyborach w 1935 r. w skali kraju nie uczestniczyło 54,1% wyborców, w województwie białostockim – 56%. Wśród 12 posłów BBWR wybranych na terenie województwa białostockiego w 1935 r. był minister Henryk Floyar-Rajchman oraz wiceminister Adam Koc. Nie byli oni dotąd znani ze swej działalności politycznej na terenie województwa. Senatorami z województwa białostockiego w 1935 r. zostali: ziemianin Józef Ryszka z pow. sokólskiego, adwokat Konstanty Terlikowski z Grodna oraz Kazimierz Bisping³⁶.

Obóz rządowy w dalszym ciągu utrzymywał swoje wpływy w organizacjach społecznych. Pomijam wpływy sanacji w ruchu zawodowym³⁷. Głównymi organizacjami młodzieżowymi obozu sanacyjnego na Białostocczyźnie w omawianym okresie były: Związek Strzelecki oraz Związek Młodej Wsi. Wg szacunkowych ocen liczyły one w końcu 1935 r. około 22 tys. członków i działały we wszystkich powiatach województwa. Konkurencyjne stowarzyszenia młodzieży katolickiej liczyły około 12 tys. członków. Działające wśród młodzieży robotniczej Legion Młodych oraz Organizacja Młodzieży Pracującej nie osiągnęły większych sukcesów. Niewiele członków liczył także Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet. Posiadał oddziały we wszystkich powiatach województwa, jednak tylko kilka jego oddziałów przejawiało pewną aktywność. Łomżyńska organizacja ZPOK należała do rzędu najbardziej aktywnych w województwie. W 1935 r. koła ZPOK działały w Łomży, Kolnie, Jedwabnem, Stawiskach, Zambrowie, Rutkach i Koziole. Funkcję prezesa Zarządu Oddziału pełniła wówczas żona dowódcy miejscowej jednostki wojskowej, Regina Młot-Fijałkowska³⁸.

Masowy charakter posiadały natomiast związki byłych wojskowych. Wg danych z 30 września 1933 r. liczyły one 20713 członków, zrzeszonych w 286 kołach. Najwięcej z nich, bo aż 10621 członków, zrzeszonych w 198 kołach, liczył Związek Rezerwistów³⁹.

5. Obóz sanacyjny w latach 1935-1937

Śmierć J. Piłsudskiego przyspieszyła procesy dekompozycyjne w obozie sanacyjnym. Wewnętrzny kryzys w obozie doprowadził do rozwiązania z dniem 30 października 1935 r. (a więc wkrótce po wyborach do Sejmu i Senatu) Klubu Parlamentarnego BBWR. W ślad za tą decyzją zostały rozwiązane ogniwa terenowe BBWR.

Już na początku listopada 1935 r. została rozwiązana Rada Wojewódzka BBWR w Białymstoku. Jednakże równolegle w Białymstoku powstał Klub Społeczny. Na jego czele stanął dotychczasowy kierownik Sekretariatu Wojewódzkiego BBWR, Marian Zaleski. Do zadań Klubu miało należeć utrzymanie zwartości organizacyjnej kadry byłego BBWR oraz koordynacja działalności prorządowych organizacji społecznych⁴⁰. W kilku powiatach przystąpiono do organizacji filii Klubu Społecznego w Białymstoku, zaś w innych – komisji porozumiewawczych prorządowych organizacji społecznych.

Sprawozdanie sytuacyjne wojewody białostockiego za grudzień 1935 r. charakteryzuje działalność organizacyjną aktywu b. BBWR następująco: „Tak zwany obóz prorządowy nie przejawiał na zewnątrz żadnej działalności. Nie przejawiały również żywszej działalności tak zwane komitety porozumiewawcze. Projekt tworzenia klubów społecznych nie spotkał się z powszechną aprobatą, jak tego oczekiwano. Z wielu stron wysuwano zastrzeżenia, zarówno co do celowości takich stowarzyszeń, jak i metod działania”⁴¹.

W Łomży dopiero w lutym 1936 r. podjęto decyzję o rozwiązaniu Rady Powiatowej BBWR. Równolegle powstał Klub Społeczny jako oddział analogicznego Klubu w Białymstoku. Kierownikiem Klubu został Witold Raganowicz, redaktor naczelny „Przeglądu Łomżyńskiego”. Gazetę tę uznano za oficjalny organ Klubu Społecznego w Łomży⁴². Okresowo gazeta ta miała swoje mutacje: ostrołęcką i szczuczyńską. W marcu 1936 r. kluby społeczne działały już w Ostrołęce i Ostrowi Mazowieckiej, zaś 27 maja tegoż roku w Ostrołęce powstał dodatkowo Komitet Porozumiewawczy, jednoczący przedstawicieli prorządowych organizacji społecznych działających na terenie powiatu⁴³. W Grodnie senator Konstanty Terlikowski podjął inicjatywę skupienia byłych działaczy BBWR wokół wydawanego pisma „Express Grodzieński”, którego pierwszy numer ukazał się 21 lipca 1936 r. Z powodu trudności finansowych pismo to niebawem upadło. Ostatni jego numer ukazał się 16 sierpnia 1936 r.⁴⁴

Osłabła również działalność posłów i senatorów byłego BBWR. Od listopada 1935 r. aż do kwietnia 1936 r. w sprawozdaniach sytuacyjnych wojewody białostockiego nie odnotowano ani jednego wiecu lub spotkania z wyborcami. W ciągu drugiego kwartału 1936 r. miały miejsce trzy wiece sprawozdawcze posłów i senatorów: 10 kwietnia w Białymstoku (frekwencja – około 200 osób), 10 maja w Bielsku Podlaskim z podobną frekwencją oraz 21 czerwca w Wołkowysku (około 400 uczestników wiecu)⁴⁵. Od czerwca 1936 r. aż do powstania ONZ brak jest jakichkolwiek danych o działalności posłów i senatorów na terenie województwa. Niewielką ak-

tywnością wykazały się kluby społeczne i komitety porozumiewawcze. Efekty ich działalności na zewnątrz były mało widoczne.

Tak więc na terenie województwa białostockiego od momentu rozwiązania BBWR do utworzenia ONZ nastąpiła nie tylko dekompozycja obozu sanacyjnego, ale i spadek aktywności. W części jego elementów składowych wystąpiły przejawy opozycji wobec rządu. Miało to miejsce przede wszystkim w oddziałach Związku Związków Zawodowych, a także jeszcze wcześniej w białostockiej organizacji Legion Młodych. Kryzys w szeregach tej organizacji doprowadził do zawieszenia działalności obwodu białostockiego Legionu i przeniesienia siedziby jego władz okręgowych do Łomży. W ciągu 1935 r. uległy samorozwiązaniu obwody Legionu w Białymstoku, Suwałkach, Wołkowysku i Ostrołęce. Samorozwiązanie obwodów było przejawem dezaprobaty organizacji wobec polityki rządu oraz ośrodków kierowniczych obozu sanacyjnego.

6. Obóz Zjednoczenia Narodowego (1937-1939)

Ogłoszenie deklaracji ideowopolitycznej Obozu Zjednoczenia Narodowego (OZN) w dniu 21 lutego 1937 r. zapoczątkowało proces konsolidacji obozu sanacyjnego. W województwie białostockim aż do maja 1937 r. wspomniana deklaracja była przedmiotem dyskusji podejmowanych w klubach społecznych oraz komisjach porozumiewawczych organizacji obozu sanacyjnego. Popularyzacją deklaracji zajęła się również miejscowa prasa.

W maju 1937 r. powstały pierwsze instancje OZN na terenie województwa. Powoływano je do życia na konferencjach, jednak delegaci na konferencje nie pochodzili z wyboru, przybywali na nie jako przedstawiciele organizacji społecznych i środowisk zawodowych. Aż do lutego 1938 r. struktura organizacji OZN posiadała charakter dualistyczny. OZN dzielił się na 2 sektory niezależne od siebie: wiejski i miejski. Sektory te wyłaniały odrębne instancje wszystkich szczebli. Organizacje OZN na terenie województwa białostockiego tworzyły okręg, który dzielił się na obwody (obszar powiatu), obwody na oddziały (obszar gminy), a te na zespoły (obszar gromady). 8 maja 1937 r. został powołany Zarząd Okręgowy w Białymstoku Sektora Miejskiego OZN. W jego skład weszli znani działacze sanacyjni w Białymstoku, a wśród nich adwokat Władysław Olszyński oraz nauczyciel Witold Antonowicz⁴⁶.

Natomiast Zarząd Okręgowy Sektora Wiejskiego OZN został powołany na zjeździe w Białymstoku 17 maja 1937 r., zaś jego ukonstytuowanie się miało miejsce dopiero 2 czerwca tegoż roku. W skład jego prezydium weszli: posłowie – Michał Łazarski i Jerzy Boładź, senator – Józef Ryszka oraz Alfons Erdman, Jan Mieczkowski, Stanisław Mystkowski, Józef Lemański, Tadeusz Tomaszewski, Antoni Rutkowski i Bolesław Sokółski. Funkcję przewodniczącego sektora objął Michał Łazarski, w przeszłości czołowy działacz PSL „Wyzwolenie” z powiatu augustowskiego.

Na zjeździe delegatów sektora wiejskiego powołano również tymczasowe zarządy powiatowe sektora wiejskiego z całego obszaru województwa⁴⁷. Zadaniem tychże było zwołanie konferencji, na których utworzono by statutowe zarządy powiatowe sektora wiejskiego. Na podstawie fragmentarycznych danych zawartych w sprawozdaniach sytuacyjnych wojewody białostockiego należy sądzić, że realizacja tych zadań trwała kilka miesięcy, a proces tworzenia się instancji niższego rzędu, tj. oddziałów i zespołów, rozciągnął się w czasie i bynajmniej nie został zakończony do września 1939 r. Jednakże już na początku 1938 r. nastąpiły zmiany w strukturze organizacyjnej OZN. Zostały zlikwidowane sektory.

W lutym 1938 r. dotychczasowe instancje okręgowe obu sektorów w Białymstoku zostały rozwiązane, a na ich miejsce powstała Okręgowa Rada OZN, złożona z 19 osób. Funkcję przewodniczącego Rady objął senator Konstanty Terlikowski, wiceprzewodniczącymi zostali: Michał Łazarski, dr Czesław Karwowski oraz Władysław Olszyński⁴⁸. Proces unifikacji struktury organizacyjnej OZN na terenie województwa trwał kilka miesięcy. Tak np. rady obwodowe OZN w Łomży oraz Augustowie powstały dopiero w czerwcu 1938 r., zaś w Grajewie – aż w sierpniu tegoż roku⁴⁹. W powiecie augustowskim faktycznym organizatorem OZN był poseł M. Łazarski, w Grodnie – senator K. Terlikowski, w Łomży – redaktor Witold Raganowicz, w powiecie sokólskim – senator Józef Ryszka, w powiecie podlaskobielskim Alfons Erdman.

Wg niepełnych danych zawartych w sprawozdaniu wojewody białostockiego na dzień 1 kwietnia 1939 r. OZN posiadał 127 oddziałów i 7756 członków⁵⁰. Liczba oddziałów OZN jest dokładna, natomiast liczby członków OZN w poszczególnych obwodach są przybliżone, jedyna dokładna liczba dotyczy powiatu wysokomazowieckiego. Sprawozdanie wojewody nie obejmuje powiatów: łomżyńskiego i ostrowomazowieckiego, które z dniem 1 kwietnia 1939 r. zostały przyłączone do województwa warszawskiego. Należy sądzić, że liczba członków OZN na tym obszarze wynosiła co najmniej 2 tysiące. W sumie więc OZN na terenie województwa białostockiego w jego poprzednich granicach w podanym czasie liczył około 150 oddziałów oraz 10 tys. członków. Ustępował więc Stronnictwu Narodowemu, które w tym czasie liczyło około 25 tys. członków, zgrupowanych w blisko 600 kołach. Ponadto organizacje SN wyróżniały się aktywnością. Natomiast w przypadku OZN można mówić o aktywności pewnych działaczy czy środowisk, natomiast same organizacje terenowe OZN pozostawały raczej bierne.

Kilku czołowych działaczy OZN wywodziło się z ruchu ludowego. Do nich należeli przede wszystkim Michał Łazarski i Alfons Erdman. Michał Łazarski w 1928 r. przeszedł do BBWR z szeregów PSL „Wyzwolenie”, był posłem na Sejm z ramienia ugrupowań sanacyjnych kolejnych kadencji: 1928-1930, 1930-1935 i 1935-1938, w 1938 r. objął funkcję senatora, był również przewodniczącym Okręgowej Rady Sektora Wiejskiego, następnie wiceprzewodniczącym połączonej Rady Okręgowej obu sektorów, od 1938 r. był członkiem Rady Naczelnej OZN, w lutym 1939 r. objął funkcję przewodniczącego Rady Okręgowej OZN w Białymstoku.

Natomiast Alfons Erdman, poseł, a następnie senator kadencji 1922-1928 z ramienia PSL „Piast”, znacznie później zgłosił swój akces do obozu rządowego. W 1937 r. został wybrany do Rady Okręgowej OZN Sektora Wiejskiego. W 1938 r. i 1939 r. – do Rady Okręgowej połączonych sektorów. W rezultacie wyborów do Sejmu w 1938 r. znalazł się znów w jego składzie. W 1939 r. zjazd obwodowy OZN w Bielsku Podlaskim powołał go na stanowisko przewodniczącego Rady Obwodu OZN. Równolegle Erdman objął funkcję burmistrza Bielska Podlaskiego.

Znaczącą rolę w OZN pełnił również Józef Ryszka. W wyborach do Senatu w 1938 r. ponownie utrzymał swój mandat. W wyniku wyborów do Rady Okręgowej OZN w 1939 r. również wszedł w jej skład.

Wielu jednak znanych działaczy sanacyjnych wycofało się z działalności politycznej lub zostało wyeliminowanych z instancji kierowniczych OZN szczebla okręgu i obwodów. Do nich należał Walery Roman, były przewodniczący regionalnej grupy posłów i senatorów BBWR oraz Rady Wojewódzkiej BBWR. Nie brał udziału w życiu politycznym województwa Karol Polakiewicz, poseł na Sejm w kadencji 1922-1928 i 1928-1930 z okręgu nr 5. Konstanty Terlikowski, senator w latach 1935-1938, prezes regionalnej grupy posłów i senatorów OZN w kadencji 1935-1938, nie kandydował w wyborach do Senatu w 1938 r., a w 1939 r. został wyeliminowany ze składu Prezydium Rady Okręgowej OZN. Nie zrobili kariery politycznej dawni dysydenci z szeregów Stronnictwa Ludowego lub jego poprzedników postowie: Piotr Kosiba, Adolf Sawicki, Piotr Targoński, Roman Janowski, Konstanty Krzywicki, a także Józef Przytuła z szeregów PPS dawna Frakcja Rewolucyjna. Były prezes Zarządu Okręgowego Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji – Stanisław Reinhard w maju 1938 r. został powołany w skład Rady Obwodowej Grodzkiej w Białymstoku, w której objął stanowisko sekretarza. Nie była to funkcja zbyt wysoka⁵¹.

Obok działalności organizacyjnej OZN prowadził również działalność propagandową. Sprowadzała się jedynie do organizacji wieców poselskich i zgromadzeń. Ożywienie tej działalności nastąpiło w lipcu 1937 r. W ciągu tegoż roku ogółem odbyło się 55 zebrań i zgromadzeń z udziałem ponad 7 tys. osób⁵². W 1938 r. OZN zorganizował w województwie blisko 333 takich imprez, przy łącznej frekwencji wynoszącej blisko 58 tys. osób. Nie były to liczby imponujące. Stronnictwa opozycyjne (SN, SL i PPS) zorganizowały w tym czasie blisko 700 zebrań i zgromadzeń, przy frekwencji wynoszącej 73 tys. osób⁵³, a działały w dużo trudniejszych warunkach politycznych. Władze administracji państwowej nie udzielały zezwoleń na organizację zgromadzeń na otwartym powietrzu, a wiele zebrań zwołanych przez opozycję zostało rozpedzonych przez jej przeciwników.

Jesienią 1938 r. w związku z wyborami do Sejmu i Senatu nastąpiła intensyfikacja działalności propagandowo-agitacyjnej OZN. Wybory wyznaczone na 6 i 13 listopada zostały przeprowadzone na podstawie zasad obowiązujących w wyborach w 1935 r. Kandydatów na posłów typowały zgromadzenia delegatów poszczególnych organizacji społecznych wg limitów ustalonych przez wojewodę. Stronnictwa

opozycyjne zbojkotowały wybory. Ugrupowania polityczne mniejszości żydowskiej nie zgłosiły kandydatów na posłów i senatorów. W odróżnieniu od wyborów 1935 r., kiedy ugrupowania ortodoksów i syjonistów nie zgłaszając własnych kandydatów, agitowały za oddawaniem głosów na kandydatów obozu sanacyjnego, tym razem zajęły stanowisko bierne, co oznaczało bojkot wyborów. Jedynymi z kandydatów na posłów i senatorów byli członkowie OZN. Agitacją na ich rzecz zajmowały się rzekomo bezpartyjne komitety wyborcze, w skład których wchodził przedstawiciel organizacji społecznych opanowanych przez sanację. Wg oficjalnych danych ogłoszonych przez prorządową prasę frekwencja wyborcza była stosunkowo duża. W wyborach do sejmu wynosiła w skali kraju 67,37% w województwie białostockim zaś 76,72%⁵⁴. Niezależnie od ścisłości podanych liczb, wyników do wyborów do Sejmu i Senatu w 1938 r. nie można uznać za miernik ówczesnych nastrojów politycznych społeczeństwa. Wykazały to bowiem przeprowadzone w kilka miesięcy później wybory do rad miejskich, w których wzięła udział również opozycja.

Na przełomie 1938 i 1939 r. odbyły się także wybory do rad gminnych oraz gromadzkich. Nie znamy pełnych wyników tych wyborów. Fragmentaryczne dane opublikowane w prasie różnią się między sobą w zależności od orientacji politycznej danego pisma. Uniemożliwia to analizę wyników wyborów.

Większe znaczenie miały wybory do rad miejskich. Wzięły w nich udział również stronnictwa opozycyjne oraz ugrupowania żydowskie. Znane są oficjalne wyniki tych wyborów. Z danych tych wynika, że OZN zdobył 207, a łącznie z bezpartyjnymi o poglądach prorządowych 314 mandatów na ogólną liczbę 552 radnych miejskich⁵⁵. Jednakże był to sukces pozorny i w większości przypadków nie odzwierciedlał prawdziwych sympatii ludności miejskiej województwa. W większości miast, szczególnie małych, w ogóle nie przeprowadzano wyborów, a radni zostali wyznaczeni przez organizacje społeczne w wyniku uzgodnień z nimi. W kilku miastach doszło do stworzenia bloków wyborczych kandydatów prorządowych z endecją. Celem takich bloków było przeciwstawienie się wpływowi lewicy, a także ugrupowaniom żydowskim. Stało się to mimo zdecydowanej opozycji władz centralnych SN w stosunku do sanacyjnych rządów. Czynnikiem ułatwiającym tworzenie takich bloków był fakt, że w większości przypadków OZN nie występował formalnie pod własną nazwą. Tak np. w Białymstoku prorządowy blok wyborczy nosił nazwę: Chrześcijańsko-Narodowy Komitet Gospodarczy, zaś w Grodnie – Polskie Zjednoczenie Gospodarcze.

W większych miastach województwa blok prorządowy poniósł klęskę, natomiast znaczny przyrost liczby głosów i mandatów zanotowały partie socjalistyczne – PPS i Bund. W Białymstoku kandydaci z listy PPS zdobyli 6 mandatów (uprzednio 1), Bundu – 10 mandatów (uprzednio 6). Natomiast blok prorządowy stracił 2 mandaty, endecja – 1 mandat, blok ortodoksów i syjonistów – 6 mandatów. Blok prorządowy nie zdobył większości mandatów i bez poparcia radnych endeckich nie był w stanie powołać organu wykonawczego Rady Miejskiej – Magistratu. W Grodnie sukces lewicy był jeszcze bardziej widoczny. Obie listy: PPS i Bundu zdobyły absolutną większość (23 mandaty), podczas gdy blok OZN-SN – 15 mandatów, a blok

ortodoksów i syjonistów – 3 mandaty⁵⁶. W Suwałkach kandydaci OZN zdobyli za- ledwie 3 mandaty na ogólną liczbę 24 mandatów radnych⁵⁷. Również w Bielsku Podlaskim, Siemiatyczach, Wołkowysku i Dąbrowie OZN nie zdołał zdobyć abso- lutnej większości mandatów w radach miejskich.

Podane fakty świadczą o tym, że w tych miastach, gdzie przeprowadzono bez- pośrednie wybory do rad, OZN poniósł wyraźną klęskę. Klęska ta byłaby jeszcze bardziej zauważalna, gdyby była większa frekwencja wyborcza. Znaczna część wy- borców żydowskich bojkotowała wybory, stąd też liczba radnych żydowskich była niewspółmiernie mała w porównaniu z liczbą Żydów uprawnionych do głosowania.

Powstanie OZN było przejawem dalszej konsolidacji politycznej obozu sanacyj- nego. Spowodowało jednakże odejście od tego obozu elementów demokratycznych. Dystans wobec ONZ przejawiały żydowskie stronnictwa mieszczańskie, a także ugrupowania białoruskie. Mimo że od powstania OZN minęły przeszło 2 lata, to jednak proces jego kształtowania się nie był zakończony, a nowo powstałe organi- zacje OZN nie przejawiały większej aktywności. Podobnie jak BBWR, także OZN posiadał różnorodne powiązania z masowymi organizacjami społecznymi. Niektóre z nich przystąpiły do OZN na prawach członka zbiorowego.

Kierownictwo OZN starało się o utrzymanie wpływów w ruchu zawodowym. Od momentu swego powstania w 1931 r. Związek Związków Zawodowych (ZZZ) sta- nowił ekspozyturę wpływów sanacji w ruchu zawodowym. Jednakże już od 1935 r. zaczął narastać konflikt między obozem rządowym a większością kierownictwa ZZZ. Nastąpiły procesy radykalizacji mas członkowskich ZZZ. W terenie dochodziło do współpracy między organizacjami ZZZ a klasowymi związkami zawodowymi. Pod wpływem Jerzego Szuriga syndykalizm stał się ideologią większości kierownictwa ZZZ. ZZZ nie zgłosił akcesu do OZN. W takiej sytuacji elementy prorządowe, ko- rzystając z poparcia czynników rządowych w kraju, zdecydowały się na rozłam. W październiku 1937 r. rozłamowcy z szeregów ZZZ powołali do życia nową centralę – Zjednoczenie Polskich Związków Zawodowych (ZPZZ). Stanowiła ona transmisję OZN w ruchu zawodowym. Rozpad ZZZ i tworzenie się ogniw nowej centrali sta- nowiły długi proces. Przerwał go wybuch II wojny światowej. W I kwartale 1938 r. w Białymstoku powstał Sekretariat Okręgowy ZPZZ, kierowany przez Zdzisława Sroczyńskiego. W końcu I półrocza 1939 r. ZPZZ na terenie województwa posiadało około 50 oddziałów oraz 3,5 tys. członków. Nie zdołano jednak podważyć dominu- jącej roli klasowych związków zawodowych, które w tym czasie posiadały na terenie województwa około 100 oddziałów oraz 20 tys. członków⁵⁸.

OZN podjął również działania w ruchu młodzieżowym. Pod wpływem sanacji znajdowało się kilka organizacji o zasięgu ogólnokrajowym. Były to jednak głównie organizacje o charakterze środowiskowym. Powszechny charakter posiadał Zwią- zek Strzelecki, jednakże uchodził on za ogólnonarodową organizację o charakterze apolitycznym. Kierownictwo OZN zdecydowało się powołać do życia nową organi- zację młodzieżową, masową, ideologiczną. Taką organizacją stał się Związek Młodej Polski (ZMP). Organizacja ta początkowo miała charakter dwusektorowy. Sektor

Miejski tworzony był od podstaw. Natomiast sektor wiejski ukształtował się na bazie tej części Związku Młodzieży Ludowej Karola Polakiewicza, która nie połączyła się z kierowanym przez „naprawiaczy” Centralnym Związkiem Młodzieży Wiejskiej „Siew”. Proces tworzenia kół i instancji ZMP przeciągnął się w czasie, przerwał go wybuch II wojny światowej. Do końca I półrocza 1939 r. ZMP działał na terenie wszystkich powiatów województwa, z wyjątkiem powiatu wołkowyskiego. Liczył około 130 oddziałów oraz 2,5 tys. członków. Na terenie części powiatów posiadał zaledwie kilka kół i niewielu członków. Nie stał się organizacją masową. Więcej członków, bo około 7 tys., posiadał środowiskowy Związek Młodej Wsi.

OZN umocnił swoje wpływy w organizacjach byłych wojskowych. W I kwartale 1939 r. liczyły one około 22 tys. członków skupionych w około 300 kołach⁵⁹. Większość tych organizacji nie prowadziła systematycznej działalności, a o ich istnieniu można było się dowiedzieć podczas świąt państwowych. W istocie działalność ich w dużej mierze ograniczała się do zbiorowego udziału członków w imprezach o charakterze ogólnopolskim, takich jak rocznica konstytucji 1791 r., święto niepodległości, rocznica „cudu nad Wisłą” itp. Władze państwowe starały się doprowadzić do centralizacji tych organizacji. Została powołana Federacja Polskich Związków Obrony Ojczyzny. Instancje powiatowe tej organizacji nie przejawiały jednak większej aktywności.

Wśród kobiet rolę ekspozytury OZN odgrywał Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet. Liczył on około 2 tys. członków, zrzeszonych w 80 kołach.

Najwięcej członków skupiały organizacje tego typu, jak Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (LOPP), licząca około 40 tys. członków, Liga Morska i Kolonialna (25 tys. członków). Posiadały one swoje komórki zakładowe, szkolne i wiejskie. Formalnie apolityczne, były opanowane przez obóz rządowy i wykorzystywane jako transmisje.

7. Zakończenie

Obóz sanacyjny jako samodzielny ruch polityczny o ukształtowanych formach organizacyjnych pojawił się na scenie politycznej kraju i województwa po wyborach do Sejmu i Senatu w 1928 r. Na Białostocczyźnie przystąpili do niego działacze różnych partii politycznych: PSL „Wyzwolenie”, PSL „Piast”, Stronnictwa Chłopskiego, Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji oraz wiele osób dotąd nieangażujących się w działalność polityczną. Trzonem tego ruchu było przedstawicielstwo parlamentarne, a rolę transmisji spełniały terenowe instancje BBWR, a następnie OZN. Poza wymienioną strukturą znajdowały się samodzielne organizacje, lecz popierające politykę sanacji partie polityczne: PPS dawna Frakcja Rewolucyjna, efemeryczne rozłamowe partie ruchu ludowego z lat 1935-1937 (PSL „Wyzwolenie” i Stronnictwo Chłopskie) i chrześcijańsko-demokratyczne (Zjednoczenie Chrześcijańsko-Społeczne Fanciszka Urbańskiego i Chrześcijańskie Stronnictwo

two Ludowe Waclawa Bitnera). Partie te odgrywały jednak niewielką rolę w życiu politycznym województwa.

Istotną rolę w obozie sanacji odgrywały organizacje społeczne i związki zawodowe, organizacje młodzieżowe, kobiece, byłych wojskowych. Nadawały one masowy charakter obozowi sanacyjnemu jako ruchowi politycznemu. W BBWR członkostwo indywidualne w zasadzie nie istniało. Nie istniało pojęcie składek członkowskich, legitymacji itd. O przynależności do BBWR decydował akces organizacji społecznej, do której należała dana osoba. Instancje BBWR szczebla wojewódzkiego, powiatowego i gminnego spełniały funkcje reprezentacyjne podczas uroczystości państwowych oraz koordynacyjne w stosunku do organizacji społecznych działających w ramach obozu.

Powstanie OZN stanowiło próbę zorganizowania partii bardziej zwartej ideowo i organizacyjnie. Wprowadzone zostało członkostwo indywidualne, ale równolegle istniało członkostwo zbiorowe. W opozycji znalazło się wiele organizacji współpracujących z rządem, jak PPS dawna Frakcja Rewolucyjna, Związek Związków Zawodowych, Legion Młodych. Elementy opozycyjne skupiły się również w klubach demokratycznych, które utworzyły z czasem Stronnictwo Demokratyczne. Tak więc proces konsolidacji wewnętrznej sanacji w ramach OZN i organizacji afiliowanych zmniejszył zasięg wpływów ruchu. Kształtować się zaczęły załążki bloku demokratycznego, opartego na współpracy PPS, SL oraz elementów demokratycznych z obozu sanacyjnego.

Mimo opanowania większości organizacji społecznych, organów samorządu terytorialnego, gospodarczego i zawodowego oraz poparcia ze strony aparatu administracji państwowej, obóz sanacyjny nie zdołał zdobyć poparcia większości ludności województwa, szczególnie jego części zachodniej, gdzie dominowały wpływy endecji. Rozbicie ruchu ludowego oraz chrześcijańsko-demokratycznego w części wschodniej województwa również nie przyniosło sukcesów obozowi rządowemu. Począwszy od 1935 r. następował intensywny rozwój organizacyjny Stronnictwa Narodowego na całym tym obszarze, a szczególnie w powiatach: podlaskobielskim, białostockim i sokólskim. Dominującą rolę w ruchu zawodowym utrzymywała nadal PPS. Nie powiodły się próby zdobycia wpływów wśród mniejszości narodowościowych, głównie Żydów i Białorusinów. Próby te przyniosły w latach 1930-1935 bardzo skromne rezultaty, a w późniejszym czasie nie stwierdzono przypadków współpracy organizacji żydowskich czy białoruskich z obozem rządowym.

Obóz sanacyjny posiadał jednak znaczne wpływy wśród niemal wszystkich warstw społecznych województwa, wyjąwszy mniejszości narodowościowe. Wywierał znaczny wpływ na kształtowanie się życia politycznego w województwie. Okazał się jednak nietrwałą formacją polityczną. Po klęsce wrześniowej w 1939 r. rozpadł się na kilka organizacji. W okresie II wojny światowej przebywający na terenie województwa działacze sanacyjni wzięli czynny udział w ruchu oporu, nie zdołali jednak stworzyć w ramach tego ruchu odrębnych znaczących organizacji politycznych.

PRZYPISY

- 1 H. Majecki, *Nurt sanacyjny w ruchu robotniczym na Białostocczyźnie w latach 1926-1939*, w: *Ruch robotniczy na Białostocczyźnie. Studia i materiały*, PWN, Warszawa 1987, s. 129-150.
- 2 Do ważniejszych pozycji należą: W. T. Kulesza, *Koncepcje polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926-1935*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa 1985; A. Chojnowski, *Piłsudzczy u władzy. Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem*, Ossolineum 1986; J. Majchrowski, *Silni, zwarci, gotowi. Myśl polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego*, PWN, Warszawa 1985.
- 3 Wyjątek stanowi praca A. Ajznera, *Związek Związków Zawodowych 1931-1939*, KiW, Warszawa 1979.
- 4 E. Długajczyk, *Sanacja śląska 1926-1939. Zarys dziejów politycznych*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1983.
- 5 O ruchu robotniczym – patrz przypis 1; Z. Tomczonek, *Ruch ludowy na Białostocczyźnie 1918-1939*, LSW, Warszawa 1978; H. Majecki, *Chrześcijańska Demokracja w województwie białostockim w latach 1918-1939*, „Studia Podlaskie” t. III, Instytut Historii Filii UW w Białymstoku, Białystok 1991, s. 57-74.
- 6 Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: APB), Urząd Wojewódzki Białostocki (dalej: UWB), sygn. 37, k. 2; „Dziennik Białostocki”, nr 131 z 11.V.1927 r.
- 7 APB, UWB, sygn. 38, k. 224.
- 8 Tamże, sygn. 39, k. 24.
- 9 „Nowe Życie”, *Grodno*, nr 10 z 26.I.1927 r.
- 10 APB, UWB, sygn. 36, k. 48-49.
- 11 „Wspólna Praca”, Łomża, nr 4, kwiecień-maj 1927; „Życie i Praca”, Łomża, 26.VI.1927 r.
- 12 „Nowy Dziennik Kresowy”, Grodno, 30.VI.1927 r.
- 13 Szerzej na powyższy temat piszę w artykule pt. *Wybory do Rady Miejskiej w Białymstoku w 1927 r.*, „Białostocczyzna” 1988, nr 1(9), s. 22-27.
- 14 APB, UWB, sygn. 38, k. 76.
- 15 „Życie i Praca”, Łomża, nr 42, 16.X.1927 r.
- 16 APB, UWB, sygn. 37, k. 104 oraz sygn. 38, k. 144.
- 17 Tamże, sygn. 38, k. 224; sygn. 39, k. 3.
- 18 Tamże, sygn. 38, k. 224; sygn. 39, k. 31; sygn. 40, k. 77.
- 19 APB, Okręgowa Komisja Wyborcza do Sejmu i Senatu w Białymstoku 1927-1928, sygn. 8, k. 8.
- 20 Dane dotyczące wyników wyborów ustalono na podstawie publikacji *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 4 marca 1928 r.*, GUS, Warszawa 1930, s. 4-8, s. 191-192 oraz T. i K. Rzepeccy, *Sejm i Senat 1928-1930*, Poznań 1933, s. 23.
- 21 APB, UWB, sygn. 39, k. 143.
- 22 Tamże, k. 123.
- 23 Tamże, sygn. 47, k. 69.
- 24 O wynikach wyborów do rad miejskich w 1929 r. – APB, UWB, sygn. 47, k. 168, sygn. 48, k. 28-29, 205-206, sygn. 49, k. 137, sygn. 50, k. 99, 160; sygn. 53, k. 125-126.
- 25 „Przegląd Łomżyński”, nr 30 z 14.IX.1930 r.
- 26 APB, UWB, sygn. 56, k. 99 i 115.
- 27 *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 16 i 23 listopada 1930 r.*, GUS, Warszawa 1935, s. 4, 7-8; APB, UWB, sygn. 56, k. 99 i 115.
- 28 APB, UWB, sygn. 56, k. 191.
- 29 Tamże, sygn. 57, k. 68.
- 30 Tamże, sygn. 48, k. 19.
- 31 Tamże, sygn. 76, k. 75.
- 32 *Wiadomości statystyczne miasta Białegostoku, 1929-1934*, Białystok 1936, s. 69-71.
- 33 APB, UWB, sygn. 82, k. 38, 47, 56, 65 i 73.
- 34 „Dziennik Ustaw RP”, 1935, nr 47, poz. 319.

- 35 „Białostocki Dziennik Wojewódzki” nr 11 z 18.VII.1935 r.
- 36 „Sprawa Katolicka”, Białystok, nr 11 z 15.IX.1935 r.; „Przegląd Łomżyński”, nr 38 z 22.IX.1935 r.
- 37 Patrz – przypis 1.
- 38 „Przegląd Łomżyński”, nr 11 z 17.III.1935 r.
- 39 APB, UWB, sygn. 88, k. 5.
- 40 Tamże, sygn. 83, k. 79.
- 41 Tamże, sygn. 83, k. 98.
- 42 Tamże, sygn. 91, k. 15.
- 43 Tamże, sygn. 91, k. 37 i 49.
- 44 Tamże, sygn. 91, k. 77.
- 45 Tamże, sygn. 91, k. 37, 49 i 63.
- 46 Tamże, sygn. 97, k. 55.
- 47 Tamże.
- 48 Tamże, sygn. 101, k. 18.
- 49 Tamże, k. 69 i 80.
- 50 Tamże, sygn. 121, k. 76.
- 51 Tamże, sygn. 101, k. 57.
- 52 Tamże, sygn. 97, kolejne miesięczne sprawozdania sytuacyjne wojewody.
- 53 Tamże, sygn. 125, k. 76.
- 54 „Robotnik Polski”, nr 46 z 20.XI.1938 r.
- 55 „Robotnik Białostocki”, nr 140 z 20.V.1939 r.
- 56 Tamże, nr 136 z 16.VI.1939 r.
- 57 Tamże, nr 137 z 17.V.1939 r.
- 58 Ustalono w wyniku analizy sprawozdania wojewody, APB, UWB, sygn. 121, k. 77 i 79.
- 59 Tamże, k. 44.